

VYŠEHRA D

NÁBOŽENSTVÍ STARÉ MEZOPOTÁMIE

Bohové, Ivan
chrámy, Hrůša
obřady
a lidé

IVAN HRŮŠA

BOHOVÉ,
CHRÁMY,
OBŘADY
A LIDÉ

Bohové, Ivan chrámy, Hrůša obřady a lidé

NÁBOŽENSTVÍ
STARÉ MEZOPOTÁMIE

VYŠEHRAD

Na přebalu:

Okrídlený býk s lidskou hlavou (ochranný duch *lamassu*)
z paláce asyrského krále Sargona II. (722–705 př. Kr.)
v Dúr-Šarrukénu (moderní Chorsábád), kde střežil
vstup do trůnního sálu. S laskavým svolením Courtesy
of the Oriental Institute of the University of Chicago
(foto Anna Ressman)

Na frontispisu:

Vršek stély s Chammurapiho zákony.
Chammurapi stojí před slunečním bohem Šamašem,
božským soudcem a dárce a garantem spravedlnosti,
který sedí na trůnu a drží v rukou insignie hůl a kruh.
18. stol. př. Kr., nalezeno v Súsách

EDICE SVĚTOVÁ NÁBOŽENSTVÍ

Typografie Zbyněk Kočvar

Odpovědná redaktorka Radka Fialová

E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

v Praze roku 2015 jako svou 1407. publikaci

Vydání v elektronickém formátu první

(podle prvního vydání v tištěné podobě)

Doporučená cena E-knihy 210 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

Copyright © Ivan Hrůša, 2015

ISBN: 978-80-7429-577-5

Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

OBSAH

Úvod	11
Periodizace mezopotámských dějin	15
1. Pojem boha ve staré Mezopotámii	23
1.1 Bohové	23
1.2 Jiné nadpřirozené bytosti	28
1.3 Osobní bůh	35
1.4 Henoteistické tendence	39
1.5 <i>me</i> : úřady, obřady, atributy božské vlády a bohopocty	40
2. Hlavní mezopotámská božstva	44
2.1 <i>An/Anu</i>	44
2.2 <i>Enlil</i>	47
2.3 <i>Enki/Ea</i>	50
2.4 <i>Nanna/Sín</i>	53
2.5 <i>Utu/Šamaš</i>	56
2.6 <i>Iškur/Adad</i>	58
2.7 <i>Inanna/Ištar</i>	60
2.8 <i>Ningirsu/Ninurta</i>	64
2.9 <i>Marduk</i>	68
2.10 <i>Ašur</i>	72
3. Chrám, zpodobení bohů, personál chrámového kultu.	74
3.1 Rezidence božstva	74
3.2 Zpodobení bohů	80
3.2.1 Antropomorfní zpodobení	80
3.2.2 Symboly bohů	88
3.3 Personál chrámového kultu.	91
3.3.1 Kněží, kněžky a jiní obřadníci	91

3.3.2	Zasvěcené ženy	97
3.3.3	Král	99
4.	Chrámový kult	103
4.1	Nejdůležitější náboženské úkony	104
4.2	Předkládání pokrmů bohům v chrámu	108
4.3	Kalendář	111
4.3.1	Standardní mezopotámský kalendář	112
4.3.2	Z liturgických kalendářů Babylónu a Uruku seleukovské doby	116
4.3.3	Z liturgického kalendáře novoasyrského Ašuru	118
4.4	Slavnost Nového roku v Babylóně prvního tisíciletí	119
4.4.1	<i>Akītu</i> v novosumerském Uru	120
4.4.2	<i>Akītu</i> v Babylóně v prvním tisíciletí	120
5.	Modlitby	132
5.1	Třetí tisíciletí a jeho přímé dědictví ve starobabylónské době	133
5.2	Modlitby druhého a prvního tisíciletí	134
5.2.1	Hymny	135
5.2.2	Modlitby v dialektu emesal (modlitby obřadního zpěváka <i>kalû</i>)	136
5.2.3	Modlitby užívané v rituálech zaklínače (<i>āšipu/mašmaššu</i>)	144
5.2.4	Modlitby věštce (<i>bārû</i>)	151
5.2.5	Jiné typy modliteb	152
6.	Rituály zaklínače	155
6.1	Různé typy rituálů	158
6.1.1	Obrana proti zlu	158
6.1.2	Oživování božích soch	167
6.1.3	Stavební rituály	167
6.1.4	Královské rituály	169
6.1.5	Válečné rituály	171
6.1.6	Jiné	172
6.2	<i>Bīt rimki</i>	172

7. Věštění	187
7.1 Věšebná znamení a výroky	187
7.2 Vývoj z empirického a historického základu?	189
7.3 Účel věštění	190
7.4 Specialisté věsteckých oborů	191
7.5 Obrana proti neblahým věšebním znamením	193
7.6 Různé typy věštění	196
7.6.1 Nebeská <i>omina</i>	196
7.6.2 Zemská <i>omina</i>	200
7.6.3 <i>Omina</i> malformovaných novorozenců.	201
7.6.4 Hemerologie a menologie	203
7.6.5 Věštění z vnitřností	206
7.6.6 Fyziognomická a lékařská <i>omina</i>	210
7.6.7 Věštění ze snů	212
7.6.8 Proroctví	214
 Seznam zkratk	 221
Bibliografické odkazy	226
Vybraná tematická bibliografie	239
Rejstřík bohů	268
Rejstřík chrámů	271
Věcný rejstřík	272
Rejstřík citovaných mezopotámských textů	284

Záměrem této publikace je poskytnout přehled o náboženském světě a praxi obyvatel starověké Mezopotámie, jak nám je podávají archeologické a především písemné mezopotámské prameny. Nejde tu na prvním místě o rekonstrukci dějin mezopotámského náboženství ani o rozbor teoretických pojmů, nýbrž o praktický popis na základě starověkých pramenů, opírající se průběžně o úryvky z mezopotámských textů.

Textová dokumentace staré Mezopotámie je bohatá a obsáhlá, avšak zároveň roztržitá a zlomkovitá: některá historická období a určité oblasti jsou dokumentovány lépe, jiné hůře, u dalších prameny zcela chybějí. Je tedy vždy třeba dbát na to, z jaké doby a oblasti jsou konkrétní údaje doloženy, a nepřenášet výpovědi textů automaticky do jiných míst či dob.

Mezopotámské náboženství si nelze představovat jako jednotný nebo dokonce uniformní systém. Dějiny starověké Mezopotámie zahrnují zhruba tři tisíce let a Mezopotámie představuje rozsáhlé území, jež obývali a na němž se střídali příslušníci mnoha národů, států a rozdílných kultur. Kromě toho v Mezopotámii nikdy neexistovala ústřední náboženská instituce, která by jednotný systém vytvořila. To, co se zde označuje jako „mezopotámské náboženství“, je souhrn náboženských tradic, které byly vázány na klínopisnou kulturu a které tyto národy, království a říše sdílely. Nemělo by nás proto překvapovat, že se tyto tradice navzájem mohou lišit nebo si protirečít.

Většina klínopisných textů, jichž lze k poznávání náboženství staré Mezopotámie použít, je psána z pohledu instituce království, kněží, obřadníků magických rituálů a mezopotámských učenců. Z tohoto důvodu nezachycuje tato kniha náboženství v životě prostých lidí nebo většiny společnosti. Přístupno je nám většinou pouze „oficiální“ náboženství z pohledu tehdejších velkých společenských institucí, tj. království a chrámu.

Přenést se do mentality cizí a kulturně odlišné společnosti, s níž člověk nemá přímou zkušenost, je velmi obtížné až prakticky nemožné i v případě, že jde o společnost soudobou. Tím spíše to platí pro naše vnímání

a chápání společnosti, která zanikla už před dvěma tisíci lety a jejíž kulturní a náboženská tradice se od naší v mnoha ohledech zásadně odlišuje. Bylo by nerealistické domnívat se, že nám studium starověkých pramenů umožní pochopit celek mezopotámského náboženství nebo poskytne vhled do osobního náboženského vnímání a praktické role víry v životě tehdejších lidí. To, co dokážeme z mezopotámského náboženského světa zachytit, jsou pouze jednotlivé aspekty, vnímané v zrcadle teorie a očima naší vlastní zkušenosti a představ.

Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR P401/12/G168 „Historie a interpretace Bible“. Chci zde vyjádřit též upřímné poděkování svým kolegům, kteří mě při psaní knihy provázeli: Dr. Stefanu Seminarovi, který četl prvních pět kapitol a upozornil mě na některé nedostatky a chyby; Dr. Petru Dubovskému SJ a Dr. Federiku Giuntolimu, kteří mi dávali zpětnou vazbu z pohledu biblistů a jejichž zájem a povzbuzení pro mne byly velkou oporou v práci. Můj zvláštní dík patří PD Dr. Clausu Ambosovi, který četl celý rukopis a jehož kritické připomínky mi umožnily vymýtit řadu chyb a lépe promyslet některé jednotlivosti. Claus mi rovněž poskytl rukopis své habilitace ještě před jeho uveřejněním a vděčím mu i za cenné bibliografické odkazy. Odpovědnost za zbývající omyly a chyby v textu nesu pochopitelně já sám.

Citáty z mezopotámských textů jsou přeloženy z originálních jazyků, sumerštiny a akkadštiny; překlady jsou moje vlastní.

Přepis akkadských a sumerských slov

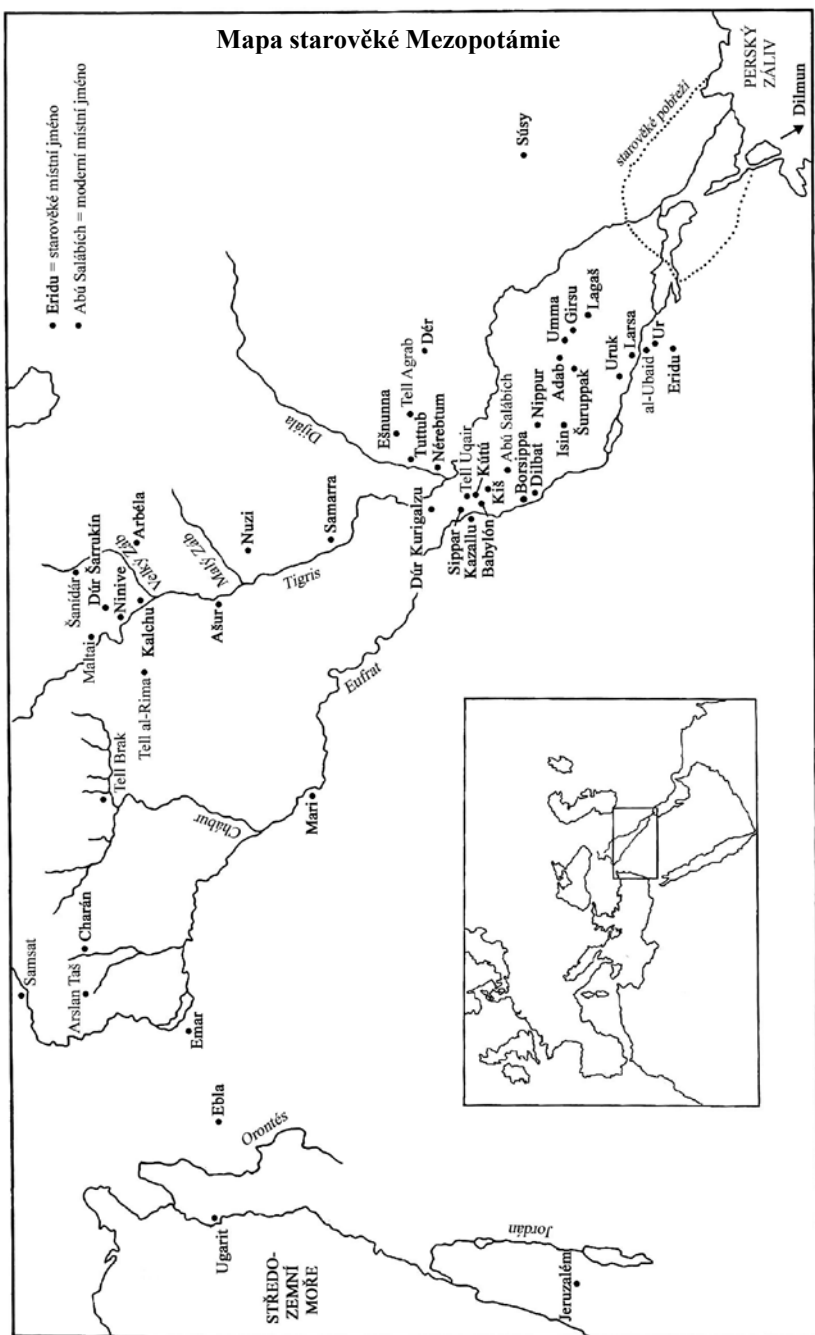
Akkadština, v originále psaná klínopisem, se do latinky obvykle přepisuje kurzívou. Používá se přitom několika speciálních znaků, které se v češtině nevyskytují:

- *h* se čte jako české *ch*.
- *q* se čte jako *k*, avšak vyslovené hluboko v krku.
- *ṣ* se vyslovuje jako ostřejší *s*, se zabarvením do *c*.
- *ṭ* se vyslovuje jako *t*, se zabarvením do *d*.
- dlouhé samohlásky se označují vodorovnou čárkou (*ā*, *ē*, *ī*, *ū*) nebo stříškou (*â*, *ê*, *î*, *û*).

U sumerštiny, přepisované prostrkaně nebo obvyklým stojatým písmem, se z těchto speciálních znaků užívá pouze *h*, vyslovované jako *ch*. Dalším speciálním znakem je *g*, vyslovované jako nosové *ng*.

Části slov, které jsou v originálních rukopisech ulomené a byly doplněny v moderních vydáních mezopotámských textů, se uvádějí v hranatých závorkách.

Mapa starověké Mezopotámie

Periodizace mezopotámských dějin

1) Vznik měst a městské civilizace (Uruk, přibližně 3500–3000; Džemdet Nasr, přibližně 3100–2900)

Na jihu Mezopotámie vzniká první město: Uruk. S městskou kulturou se pojí rozvrstvení společnosti, jejíž členové se věnují různým zaměstnáním: zemědělství, řemeslům, chrámům, řídicím funkcím. Společnost musela vyprodukovat dostatečné prostředky na uživení těch, kdo již nepracovali v zemědělství, aby se mohli věnovat jiným činnostem. S městem se objevuje společenský organismus, který umožnil rozvoj lidských intelektuálních a duchovních schopností: mimo jiné lze připomenout monumentální architekturu a rozvoj umění (příkladem může být plastika zvaná Dáma z Warky).

Vznik písma: Jsou doloženy první tabulky s piktografickými znaky a číselnými symboly. První texty (konec 4. tisíciletí př. Kr.) jsou ekonomického charakteru – záznamy předmětů, potravinových přidělů, ovcí atd. –, avšak záhy se objevují i první tzv. lexikální seznamy: seznamy jmen stromů a dřev, nádob, osob a zaměstnání. Na piktografických záznamech nelze ještě rozpoznat konkrétní jazyk.

Urucká kultura či civilizace se rozšířila do velké části Levanty. V mnoha sídlištích směrem na východ, sever i na západ až ke Středomoří se našly typické urucké misky na potravinové přiděly a na několika místech vynesly vykopávky na světlo i hliněné tabulky popsané archaickým uruckým písmem. Po uruckém období nastala proluka: lidí ubylo a severní sídliště uruckého typu byla opuštěna.

2) Raně dynastické období (přibližně 2900–2340)

Na jihu se objevily jednotlivé sumerské městské státy, ze severu známe města Ebla (zde se našly klínopisné texty psané sumerským klínopisem) a Ašur. Každé město bylo samostatným ekonomickým, politickým, ale také náboženským centrem a sídlem svého městského boha. Třebaže nejsou

známy žádné doklady o nějaké dohodě mezi městy ohledně výběru božstev,¹ mělo každé město jiného městského boha. Neexistoval zastřešující celosumerský stát, avšak je doložena jakási konfederace několika měst. Už v první polovině 3. tisíciletí př. Kr. ovšem král severosumerského města Kiše získal moc a význam, který přesáhl měřítko pouhého městského státu; Kiš v té době ovládala zřejmě značnou část sumerského severu.

Ve vzájemných vztazích městských států nechyběly konflikty a války, stejně jako pokusy jednotlivých králů zmocnit se větších území. Z těch je nejlépe dokumentován dlouhodobý spor o hranice mezi městy Umma a Lagaš. Na konci raně dynastického období si ummský král Lugalzagezi podrobil řadu měst, ale než mohl pod svou vládou sjednotit celý sumerský jih, byl poražen Sargonem Akkadským.

První srozumitelné texty pocházejí z poloviny 3. tisíciletí (fárské období). Lze již rozeznat jazyky sumerštinu a akkadštinu a sledovat rozvoj literatury. Z vykopávek máme texty ekonomické i administrativní, lexikální seznamy, votivní a stavební královské nápisy, smlouvy o prodeji, zařikávání, hymny a přísloví. Někteří panovníci raně dynastické doby, uvádění v sumerském královském seznamu, jsou známi i z pozdějších literárních skladeb nebo vystupují v náboženských textech jako nižší božstva: Enmerkar, Lugalbanda, Gilgameš, Dumuzi či Etana.

3) Akkadská „říše“ (přibližně 2340–2198)

Sargon Akkadský (2340–2284), zprvu vysoký hodnostář na dvoře kišského krále, uchvátil moc a stal se králem města Kiš. Poté, co porazil Lugalzageziho z Ummy, se mu jako prvnímu v historii podařilo pořídit autoritě jediného panovníka celou Mezopotámii: jak sumerský jih, tak i sever obývaný kmeny, národy a skupinami Semitů a Churitů. Jeho „říše“ nebyla ještě homogenním státem. V oblastech mimo střed jeho království panovali místní vladaři, avšak pod nadvládou akkadských králů. Na svých vojenských taženích dospěl Sargon – a po něm i jeho třetí nástupce Narám-Sín – na jihu až k Perskému zálivu a na severu až ke Středozemnímu moři. Sargon a Narám-Sín se pro celou pozdější tradici stali vzory mezopotámských králů, první v kladném smyslu a druhý v záporném.

¹ Srv. však cyklus hymnů za-mi z raně dynastické doby; viz níže, str. 133.

Akkadští králové museli čelit mnoha povstáním a po Narám-Sínovi (2259–2223) se království začalo nezadržitelně rozpadat. Poslední ránu zasadili nadvládě akkadských panovníků Gutejci, národ pocházející ze zagroských hor v dnešním Íránu. Zničili město Akkad a usadili v Mezopotámii jako vládci na dalších sto let.

Jako administrativní jazyk celé říše se užíval nejstarší známý dialekt akkadštiny. V tomto jazyce se nám kromě administrativních dokumentů dochovaly i královské nápisy a literární skladby.

4) Třetí dynastie urská (přibližně 2111–2003)

Když Utu-chengal z Uruku porazil Gutejce, založil jeho bratr Ur-Namma v Uru novou dynastii, nazývanou podle Sumerského královského seznamu Třetí dynastie urská. Její druhý král, Šulgi, rozšířil své území na celý sumerský jih a podrobil si i severní území až k Ašuru. Vytvořil silně centralizovaný stát, skládající se z desítek provincií, jež řídili místodržitelé přímo odpovědní králi. Z ústředí státu se plánovala a kontrolovala i ekonomická produkce.

V tomto období přišla ze severu vlna nových semitských kmenů, Amorejců. Aby Amorejce zastavil, nechal předposlední král Třetí dynastie urské, Šu-Sín, severně od Babylónu postavit od Eufratu k Tigridu zeď, ale dlouhodobě se slábnoucí království nebylo schopno ubránit. Ústřední vláda ztrácela na autoritě, a když poslední král Ibbi-Sín žádal během hladomoru od svého generála Išbi-Erry z Isinu pomoc v podobě obilí, generál odmítl. Vládu Třetí dynastie urské ukončily útoky Elamců z dnešního Íránu.

Třetí dynastie urská byla obdobím intenzivní stavební i literární aktivity. Zvláště za Šulgiho vlády bylo vytvořeno mnoho literárních skladeb v „klasické“ sumerštině, zejména hymnů na oslavu panovníka nebo některého božstva. Z následující, starobabylónské epochy máme velký počet sumerských literárních textů, hymnů, nářků, literárních dopisů, mýtů a dalších; alespoň část z nich vznikla již v době Třetí dynastie urské. Kromě literárních textů se z urského období zachovalo obrovské množství administrativních a ekonomických dokumentů.

5) Starobabylónské období (přibližně 2003–1594)

S koncem Třetí dynastie urské upadla jižní Mezopotámie znovu do politické roztržičnosti. Brzy se však objevily pokusy obnovit politické a územní celky a rozšiřovat je. Išbi-Erra založil v Isinu královskou dynastii, jež trvala dvě století (přibližně 2017–1794), dokud nebyla poražena posledním králem dynastie města Larsy (2025–1763). Larsa pod svou vládou sjednotila většinu jižní Mezopotámie, ale její poslední král Rím-Sín (1822–1763) podlehl svému největšímu rivalovi, babylónskému Chammurapimu.

Právě Chammurapimu (1792–1750), babylónskému králi amorejského původu, se pomocí mnohaletého a složitého diplomatického i válečného manévrování podařilo porazit všechna okolní království (Elam, Ešnunna, Larsa, Mari) a ovládnout celou jižní Mezopotámii. V jeho době se tato oblast stala již natrvalo jedinou zemí – Babylónií. Po Chammurapiho smrti začal však stát slábnout. Na začátku 16. století př. Kr. podnikl chetitský král Muršiliš I. z Anatólie nájezd až do samotného Babylóna a dobyl ho, čímž vládu Chammurapiho dynastie ukončil.

Starobabylónská doba je obdobím klasického akkadského jazyka a literatury. Mnoho akkadských literárních skladeb, mýtů, modliteb, hymnů, náboženských textů atd. pochází právě z této doby.

6) Staroasyrské období a Království Horní Mezopotámie

(20.–18. století)

Na počátku 2. tisíciletí př. Kr. založili obchodníci z města Ašuru obchodní kolonii v Káneši v Malé Asii, asi 1000 km severně od Ašuru. Dováželi do Anatólie oděvy, vyráběné v Mezopotámii, a cín, pocházející odněkud z východu (přesný původ je dnes neznámý), a směňovali je za zlato a stříbro, jež se těžily v Anatólii samotné. V Káneši se našlo asi 20 000 klínopisných tabulek s texty ve staroasyrském dialektu akkadštiny, které dokumentují život a aktivity těchto asyrských obchodníků.

Na přelomu 19. a 18. století vytvořil v severní Mezopotámii Šamši-Adad I. (asi 1808–1776), současník babylónského krále Chammurapiho, takzvané „Království Horní Mezopotámie“. Zřídil si sídlo ve městě Šubat-Enlil (moderní Tell Leilán) a své dva syny, Išme-Dagána a Jasma'-Addua, ustanovil regenty v městech Ekallátum a Mari, čímž ovládl celou severní Mezopotámii. Měl však mocné protivníky v Chammurapim na jihu a v panovníku severního království Jamchad, sídlícím v Aleppu. Šamši-

-Adadovi synové nedokázali po smrti svého otce pokračovat v jeho díle: do Mari se v osobě krále Zimrí-Líma (jenž byl po dvanácti letech vlády poražen Chammurapim) navrátila vláda staré dynastie Lím a o Išme-Dagánovi z Ekallátum nemáme žádné zprávy. Asyřané se na scéně dějin objevují znovu až ve 14. století s nástupem krále Ašur-ubalita I. (1363–1328), zakladatele středoasyrského království.

V Mari byly objeveny bohaté archivy, obsahující kolem 16 000 klínopisných tabulek s texty ve starobabylónském dialektu. Asi 5000–6000 z nich jsou dopisy, jež podávají obšírné informace o politických událostech své epochy a o životě v Mari v období vlády Jasma‘-Addua a Zimrí-Líma, dokumentovaném z pohledu královského paláce.

7) Středobabylónské období (přibližně 1594–1000)

Po amorejské dynastii, k níž patřil i Chammurapi, se na jihu chopila vlády dynastie cizího národa Kasitů. Kasité, přicházející z hor na severovýchodě, se v Babylónii pokojně usídlovali už v první polovině 2. tisíciletí. Pod jejich vládou zůstala Babylónie jednotným státem a zároveň jednou z velkých mocností své doby spolu s Egyptem, chetitskou říší v Anatolii, královstvím Mittani v severní Mezopotámii a později i se středoasyrským královstvím, jež se v polovině 14. století stalo politickým nástupcem mittanského státu. Z 16.–15. století máme o osudech středobabylónského království málo zpráv. Dokumentace z následujících staletí odhaluje živé kontakty s Egyptem a rozšíření kasitské vlády až na samý jih Babylónie, jakož i rozličné stavební aktivity kasitských králů.

Ve 12. století ukončily kasitské království útoky Elamců, kteří dobyli dokonce i Babylón a ukořistili sochu městského a říšského boha Marduka. Pak nastoupila Druhá dynastie isinská (1157–1026), jejímž nejdůležitějším panovníkem byl Nabuchodonosor I. (1125–1104). Poté, co porazil Elamce, znovu Babylónii vrátil postavení mocnosti.

V poslední třetině 2. tisíciletí došlo k vytvoření pevného kánonu babylónské literatury. Velmi mnoho literárních a vědeckých děl, pocházejících již ze starobabylónské doby nebo sepsaných během druhé poloviny 2. tisíciletí, získalo definitivní podobu, v níž bylo tradováno v pozdějších staletích.

8) Středoasyrské období (1500–1000)

V severní Mezopotámii existovalo snad už v 17. století království Mittani, ovládané nešemitským národem Churitů. V 15. století zasahovalo jeho území i na severozápad, do Anatolie a směrem ke Středozemnímu moři. Byla to jedna z velkých mocností a el-amarnská korespondence obsahuje i dopisy mittanských králů. Během 14. století Mittani ztrácelo moc i území, postupně zanikalo a uvolňovalo prostor sílícímu středoasyrskému království.

Asýrie se jako stát objevila teprve s Ašur-Ubalitem I. (1363–1328). Díky oslabování mittanského království se tomuto králi podařilo vytvořit státní celek, jenž byl poprvé nazván „Asýrie“, *māt Aššur*, a pozvednout ho na úroveň partnera Babylónie, Egypta a chetitské říše. Jeho nástupci usilovali o rozšíření asyrského území a Tukulti-Ninurta I. (1244–1208) dokonce přechodně ovládl celou Babylónii. Od 12. století museli asyrští králové bránit své rozsáhlé území proti nové vlně semitských příchozích: proti Aramejcům. Po smrti posledního velkého středoasyrského krále Tiglat-pilešara I. (1115–1076) Asýrie stejně jako Babylónie zeslábla a ztratila území mimo jádro asyrského státu.

Kolem r. 1200 zasáhla celý západ Předního východu vážná krize. Chetitské království se zhroutilo: jeho hlavní město Chattuša bylo zničeno a království a politické struktury východního pobřeží Středozemního moře byly rozvráceny. I město Ugarit zmizelo jednou provždy. Tato zkáza je obvykle spojována s vlnou tzv. „mořských národů“, které přišly ze Středomoří a zaplavily Anatolii a východní středomořské pobřeží. Příčin ovšem muselo být více, včetně vnitřní slabosti a nestability sociálního a politického systému jako celku.

Na přelomu 2. a 1. tisíciletí naplnily prostor na severozápad od Sýrie aramejské kmeny a etnika přicházející z Malé Asie.

9) Novoasyrské období (1000–612)

V 1. tisíciletí už vznikaly skutečné říše, státy se silnou centrální mocí, které zahrnovaly většinu blízkého Předního východu. V časovém sledu první byla novoasyrská říše.

V 9. století bylo asyrské království už dostatečně silné, aby mohlo začít novou teritoriální a politickou expanzi. Během tohoto a následujícího století si asyrští králové postupně podrobili aramejská království v severní

Mezopotámii a Sýrii a začlenili je do asyrské říše. Asyrská vojska pak táhla foinickými územími až do Palestiny a r. 671 dobyl Asarhadón Egypt, kde se však Asyřanům nepodařilo ustanovit trvale svou vládu. V horách na severovýchod od Asýrie bylo cílem asyrské expanze zejména království Urartu, na jihu usilovali Asyřané o podmanění Babylónie. Na východě byl tradičním asyrským nepřítelem Elam, jež r. 647 definitivně porazil král Ašurbanipal.

Asyrskou expanzivní politiku umožňovala stálá armáda, jež svou kvalitou převyšovala vojenské síly asyrských protivníků. Dobyta území byla zdrojem velkého ekonomického zisku v podobě tíživých vazalských poplatků a daní, jež bylo nutno odvádět asyrskému králi. Trvalá expanze však přispěla k vyčerpání říše, která se nakonec neubránila spojeneckému útoku Médů a Babyloňanů. R. 614 padl Ašur, o dva roky později bylo zničeno Ninive a r. 609 zanikl porážkou posledního asyrského krále Ašur-ubalita II. i poslední zbytek asyrského státu.

Z novoasyrské doby se nám dochovalo mimořádné bohatství klínopisných textů, vykopaných na různých místech. V první řadě jde o slavnou knihovnu posledního velkého asyrského krále Ašurbanipala (668–626?). Tento král, jenž sám obdržel pisařské vzdělání, nechal opsat a shromáždit ve svém ninivském paláci desítky tisíc tabulek s asyrskými i babylónskými texty, které zachycují velkou část mezopotámské literární tradice: mýty, hymny, modlitby, rituály, lexikální seznamy, věšebné, lékařské, matematické a jiné texty.

10) Novobabylónské období (1000–539)

Dokud existovala novoasyrská říše, nepodařilo se Babylónii prosadit se jako politická mocnost. Často se ocitala pod přímou asyrskou nadvládou a někteří novoasyrští panovníci se dávali korunovat i za babylónské krále. Opakovaně však docházelo ke vzpourám a babylónský král Marduk-apla-iddina (biblický Merodach-baladan, 721–703) ve snaze dosáhnout nezávislosti vedl mnoho let ozbrojený protiasyrský odboj.

Asyrský král Asarhadón (680–669) dosadil na babylónský trůn svého nejstaršího syna Šamaš-šum-ukína, jehož mladší bratr Ašurbanipal se po Asarhadónově smrti stal asyrským králem. Šamaš-šum-ukín se však po šestnácti letech poručíkování ze strany svého bratra vzbouřil; v následné válce byl poražen a zemřel (648).

Druhou a poslední říší, které vládli rodilí Mezopotámci, je novobabylónská říše (609–539). Její zakladatel Nabopolasar (626–605), jenž nebyl královského původu, sehrál spolu s Médy hlavní úlohu při porážce novoasyrské říše a znovu z Babylónie učinil mocnou a nezávislou zemi. R. 605, bezprostředně po Nabopolasarově smrti, porazil jeho syn Nabuchodonosor II. (605–562) v bitvě u Karkemíše Egyptřany, a ovládl tak celou západní část předního Orientu až po egyptské hranice. Za Nabuchodonosora se Babylón stal hlavním městem veliké říše, skvělým politickým, kulturním a náboženským centrem starověkého Předního východu.

Poslední novobabylónský král Nabonid (556–539) nepocházel z rodu svých předchůdců, ale byl synem knížete jednoho z aramejských kmenů, usazených v Babylónii. Je znám především tím, že ke konci své vlády strávil deset let mimo Babylónii v arabské oáze Taima. O důvodech jeho nepřítomnosti v Babylónu, během níž vládl jeho syn Bél-šar-usur, se v odborné literatuře vede diskuse. Uvádějí se motivy politické a ekonomické, totiž snaha získat kontrolu nad obchodní cestou v Arábii a rozšířit vliv Babylónie na severozápad. Odchod z Babylóna a upřednostňování boha Sína proti babylónskému Mardukovi vynesl Nabonidovi ztrátu politické podpory, takže se r. 539 mohl celé Babylónie zmocnit perský král Kýros, aniž by narazil na vážnější odpor.

Z novobabylónské doby se nám dochovalo mnoho ekonomických, právních i administrativních dokumentů, které dokládají zvláště období novobabylónské říše. Máme však i četné literární texty, mýty, hymny, modlitby, královské nápisy, mudroslovné, lexikální a jiné texty.

Klínopisná kultura, akkadsko-sumerská literatura a kult v mezopotámských chrámech pokračovaly i pod vládou perských a řeckých panovníků. Třebaže akkadština už nebyla živým jazykem, mezopotámská kultura si svou vitalitu uchovala dlouho; ekonomické a správní dokumenty i akkadské a sumerské literární texty se dochovaly i ze seleukovské éry. Ve 3. století př. Kr. sepsal babylónský kněz boha Marduka, známý pod pořečtěným jménem Béróssos, v řeckém jazyce dílo nazvané *Babylóniaka*, věnované Antiochovi I. (281–261), kde z pohledu mezopotámské tradice vyličil historii Mezopotámie od vzniku lidského života až po Alexandra Velikého. Z tohoto spisu, srovnatelného s *Židovskými starožitnostmi* Josepha Flavie, známe bohužel jen několik zlomků, které se dochovaly v citacích pozdějších řeckých a římských autorů. Poslední datovaná klínopisná tabulka pochází z r. 75 po Kr.

1. Pojem boha ve staré Mezopotámii

V židovsko-křesťanské tradici se na slovo Bůh váže specifický pojem: jediný, absolutní, věčný, všemohoucí, všudypřítomný bytí, transcendentní a naprosto dobré, sama plnost dobra a lásky. I při popisu náboženství staré Mezopotámie se užívá slova bůh, avšak pojem, který za tímto výrazem stojí, je zcela odlišný. Rozdíl nespočívá pouze v protikladu mezi „jedním“ a „mnoha“, nýbrž se týká božských vlastností a stupně a způsobu transcendence, ba samého typu bytosti a způsobu bytí. Božských bytostí starého Orientu bylo mnoho a navzájem se velmi lišily; měly charakter osoby nebo z našeho pohledu někdy i povahu neoživeného předmětu; měly svá omezení, a třebaže byly nesmrtelné, mohly být zabity; podobaly se lidem, zvířatům nebo věcem, byly dobré nebo zlé, mocnosti jak života, tak smrti. Abychom mohli uvažovat o světě mezopotámského náboženství, je tedy třeba si ozřejmit, co ve staroorientálním myšlení slovo „bůh“ znamenalo.

1.1 Bohové

Sumersky se „bůh“ nebo „bohyně“ řekne dingir. Odpovídající klínopisný znak se v klínopise užívá i jako determinativ, tj. znak, který se nečte nahlas, ale sděluje čtenáři, že bezprostředně následující slovo nebo jméno je jménem božstva. Akkadský termín pro „boha“ zní *ilu*, pro „bohyni“ se užívá forma ženského rodu, *iltu*. Jiným akkadským slovem pro bohyni je *ištaru* nebo *išartu*.

Vydeme-li od skupiny nejdůležitějších („velkých“) bohů, můžeme bohy staré Mezopotámie popsat jako nadpřirozené bytosti, které zosobňují skutečnosti, síly a jevy přítomné a působící ve vesmíru, v přírodě a v lidské společnosti, nebo se s nimi přímo dají ztotožnit. Vůči člověku jsou bohové transcendentní, neboť jsou nesmrtelní¹ a mnohem mocnější než člověk.

¹ Nesmrtelnost mezopotámských bohů není absolutní. Bohové nestárli a neumírali, ale mohli být zabiti, jako např. Inanna/Ištar v mýtu o jejím sestupu do podsvětí nebo bůh *pi-e* v mýtu o Atramḫasisovi.

Vzhledem ke světu však transcendentní nejsou: ačkoli světu vládnou, jsou jeho součástí a jsou na něm sami závislí. Že je původ bohů vázán na živly, z nichž vznikl svět, ukazuje zřetelně úvodní pasáž mýtu Enúma eliš. Jako rodiče prvních generací bohů zde vystupují masa slaných vod, Tiámtu, a masa vod sladkých, Apsú:

Když nahoře ještě nebyla pojmenována nebesa
a dole země ještě nebyla nazvána jménem –

jen prvotní Apsú, jejich zploditel,
(a) tvůrkyně Tiámtu, rodička veškerenstva,
mísili své vody dohromady,
ale lučiny ještě nebyly spleteny v celek a rákosíště ještě nebyla vycpána stvolý –

když ještě žádní bohové nebyli viditelní,
nebyli nazváni jménem ani jim nebyl přiřčen osud,
vznikli v jejich nitru bohové:
objevili se Lachmu a Lachamu a byli nazváni jménem.
Když vypsěli a vzrostli,
byli stvoření Anšar a Kišar, větší než oni.

Prodlužovali dny, přidávali léta.
Anu, jejich dědic, byl rovný svým otcům:
Anšar učinil Anua, svého syna, stejným (jako sebe).
Anu zplodil Nudimmuda, přesný obraz sebe sama.

Nudimmud sám byl vládcem svých otců,
bystrý, moudrý, přesilný,
silou předčil Anšara, jenž zplodil jeho otce;
mezi bohy, svými bratry, neměl rovného.²

V Enúma eliš a v mnoha náboženských literárních a uměleckých dílech staré Mezopotámie vystupují bohové v **antropomorfní podobě**. Jsou to osoby mužského nebo ženského rodu, vedou společenský život, vytvářejí páry a rodiny, pociťují stejné emoce jako lidé. Všichni bohové nemají stej-

² *Enūma eliš* I 1–20. Kritické vydání mýtu: Th. R. KÄMMERER – K. A. METZLER, *Das babylonische Welterschöpfungsepos Enūma eliš* (AOAT 375), Münster 2012; W. G. LAMBERT, *Babylonian Creation Myths* (MC 16), Winona Lake, Indiana 2013. Český překlad: PROSECKÝ, *Slova do hlíny vepsaná*, str. 37–68.

nou moc nebo postavení, naopak, jejich svět je stejně jako lidská společnost uspořádaný hierarchicky a odpovídá zvláště hierarchii královského dvora.

Antropomorfní podoba není jediná, v níž se bohové objevují a v níž si je lidé představují. Ztotožňují se také s **přírodním jevem**, jemuž každý z nich vládne nebo ježž ztělesňuje. Viditelnou podobou slunečního boha Šamaše nebo měsíčního boha Sína je příslušné nebeské těleso. Viditelnou podobou Nisaby, bohyně obilí a písařského umění, je obilí samotné. Ztotožnění s přírodním jevem však nevyklučuje antropomorfní charakter daného božstva.

Mimoto se mnoho bohů viditelně ukazuje i v **astrální podobě** jako hvězda nebo planeta, např. Sirius je astrálním zjevením boha Ninurty, zatímco Jupiter je astrálním zjevením boha Marduka. Nebeské těleso bylo chápáno jako viditelná podoba boha a mohlo přijímat modlitby a obětní dary; lze najít analogii mezi astrálním zjevením určitého božstva a jeho viditelnou přítomností ve formě chrámové sochy. Božství nebeských těles bylo pravděpodobně spojováno s jejich světelnou září.

Světelná záře se přisuzovala božským bytostem všeobecně, zvláště pokud šlo o bohy s velkou mocí. V sumerštině se nazývá *me-lám*, v akkadštině *melammu*, „děsivá záře“. Je to jakási světelná aura, která obklopuje božstvo a která člověka ochromí a naplní strachem. S *melammu* je spojena moc božstva; když Chůvava odloží svých sedm *melammu*, Gilgameš a Enkidu ho dokážou zabít.³

Na základě vícevrstevného charakteru mezopotámských bohů se někteří badatelé domnívají, že v prehistorickém období byli bohové pouhými zbožštěnými přírodními živly, jež původně neměly lidskou podobu, nebyly rozlišeny dle pohlaví ani neměly vzájemné vztahy obdobné těm, které vznikají v rámci rodiny nebo královského dvora.⁴ V historické době je ovšem antropomorfní podoba božstev nejběžnější a jejich svět je chápán na základě světa lidského.

Význam sumerského slova *dingir* (v akkadštině *ilu*) je širší než význam výrazu „bůh“ v moderních evropských jazycích. Nezahrnuje jen

³ Bilgames a Chuvava, sumerská verze. Kritické vydání mýtu: D. O. EDZARD, „Gilgameš und Huwawa A. I. Teil“, *ZA* 80 (1990), str. 165–203, a „Gilgameš und Huwawa A. II. Teil“, *ZA* 81 (1991), str. 165–233. Elektronická edice: ETC SL, č. 1.8.1.5. Český překlad z pera B. Hrušky: PROSECKÝ – HRUŠKA – RYCHTAŘÍK, *Epos o Gilgamešovi*, str. 273–281.

⁴ WIGGERMANN, *CANE*, str. 1860.

mocné bohy, kteří ovládají svět, ale také menší božstva a nižší božské bytosti, jako např. ochranné duchy nebo démony.⁵ Rovněž některé nemoci (např. *bennu*, „epilepsie“) mohou být označeny jako *dingir*.

Výraz „bůh“ se vztahuje také na určité věci, které z našeho pohledu nejsou živé a osobní. V Mezopotámii mají status božstva i některé řeky a hory. Kromě toho se božstvem, *dingir*, stává mnoho předmětů spojených s chrámem, kultem nebo osobou některého boha: božské emblémy a symboly, vozy a zbraně náležející bohům, trůn, tiára, hudební nástroje, samotný chrám a zikurat i některé funkce a úřady. Na tyto věci zřejmě přecházelo božství boha, jemuž náležely. Některé z nich byly rovněž uctívány obětními dary (doloženo zejména v 3. tisíciletí př. Kr.): harfy, zbraně nebo tiára.

Mezi mezopotámskými bohy vyniká skupina tzv. „velkých bohů“. Jsou to ti, kteří rozhodují o osudech světa: nejdůležitější a nejmocnější bohové, s nimiž se zároveň v náboženských textech a v mezopotámském kultu setkáváme nejčastěji. Právě oni jsou skutečnými vládci světa. K hlavním „velkým bohům“ patří:

- **An** (bůh nebes), **Enlil** (král bohů), **Ea** (bůh moudrosti a sladkých vod)
- **Sín** (bůh Měsíce), **Šamaš** (bůh Slunce a spravedlnosti), **Adad** (bůh bouře)
- **Ištar** (bohyně tělesné lásky a války)
- **Ninurta** (božský válečník a bůh zemědělství); **Nergal** (král podsvětí, bůh moru a války); **Nabú** (bůh písarského umění)
- **Marduk** (bůh města Babylonu a babylónské říše); **Ašur** (bůh města Ašuru a asyrské říše)

V akkadských textech ze 2. a 1. tisíciletí př. Kr. se často vyskytují dvě skupiny velkých bohů: Igigové (význam jména není znám) a Anunnakové (ze sum. *a-nun-na* „knížecí potomek“). Od 13. století př. Kr. se „Igigové“ užívá jako kolektivní jméno nebeských bohů, zatímco Anunnakové jsou bohové podsvětí. V předcházejících epochách byla obě jména kolektivními označeními jak skupiny bohů nebes, tak i bohů podsvětních.

⁵ Lze je srovnat s biblickými *bēnē ʾēlōhīm*, což se často překládá jako „Boží synové“; přesnější překlad by ovšem byl „božské bytosti“. Srv. rovněž 1S 28,13n, kde věštkyň vidí *ʾēlōhīm*, „bohy“, jak vystupují ze země.

A. Deimel uvádí ve svém díle *Pantheon babylonicum* 3300 jmen bohů, doložených v mezopotámských písemných pramenech.⁷ Jde převážně o bohy sumerské a většina z nich se v mezopotámských textech vyskytuje velmi zřídka. Seznamy bohů, jež obsahovaly stovky jmen, se však v rámci vzdělávání písařů studovaly i v 1. tisíciletí př. Kr.

Mnoho mezopotámských bohů má v různých jazycích různá jména, např. bůh bouře má v sumerštině jméno Iškur a v akkadštině Adad. Nejde o překlad jednoho a téhož jména, nýbrž o jména dvou původně odlišných bohů, jednoho sumerského a druhého semitského/akkadského. Protože měli oba bohové velmi podobné rysy, splynuli v mnohojazyčné mezopotámské kultuře v jedinou postavu s více jmény.

Ke splynutí jednoho božstva s jiným mohlo dojít také u bohů, kteří měli podobné charakteristiky nebo stejnou pozici. V průběhu času pak jeden druhého zastínil významem a kultem natolik, že ze dvou božstev zbylo jen jediné (např. Ningirsu – Ninurta). V jiných případech převzal jeden bůh funkci připisovanou předtím jinému bohu a s funkcí převzal i jeho jméno, takže druhý bůh ztratil samostatnou existenci. Takovým způsobem byl Asalluchi, sumerský bůh zaklínačského umění a syn boha Enkiho, absorbován postavou hlavního babylónského boha Marduka. Podle místní tradice nebo historického období se mohlo měnit i příbuzenstvo nebo dvůr božstva – manželka, rodiče, děti, vezír atd.

Mezopotámský panteon tedy není strnulý a bez pohybu. I přes velikou konzervativní sílu tradice, díky níž si během tisíciletí uchoval svou identitu, se vyznačoval také rozdílností místních panteonů a v průběhu dějin se nevyhnul podstatným změnám.

Protože mezopotámští bohové sídlí ve městech, jsou božstvy vázanými na svůj dům (chrám) a na určité teritorium, avšak nikoli na určitý národ. Představa smlouvy mezi bohem a určitou skupinou lidí, podstatná pro biblickou teologii, se ve starověké Mezopotámii nevyskytuje.

⁶ A. DEIMEL, *Pantheon babylonicum. Nomina deorum e textibus cuneiformibus excerpta et ordine alphabetico distributa*. Adiuvantibus Romeo Panara, Ios. Patsch, C.SS.R., Roma 1914.

1.2 Jiné nadpřirozené bytosti

Obyvateli božského světa starého Orientu nebyli jen bohové. K božským bytostem, neviditelným a nesmrtelným, se počítali i další.⁷

Složené bytosti

Mezopotámský náboženský svět zná desítky takzvaných složených bytostí. Jsou to nadpřirozené bytosti, jejichž těla jsou složena z částí těl různých živočichů: lva, býka, orla, osla, kozy, hada, štíra, různých ptáků, ryby a jiných, nebo i z částí lidského těla.

Zprvu šlo pravděpodobně o prosté živočichy, kteří byli mytizováni, a aby se odlišili od běžných příslušníků svého druhu (od skutečných býků, lvů, hadů atd.), byly jim přidány části těla jiných zvířat, např. křídla, hlava, tlapy, ocas atd.⁸ Malá skupina těchto složených bytostí byla symbolickým zosobněním mocných přírodních sil, jako např. *ūmu nā'iru*, „řvoucí bouře“ – lev s orlími křídly a pařáty.

Na rozdíl od bohů, kteří ztělesňují řád světa, lze složené bytosti interpretovat jako nevypočitatelné elementy, které se tomuto řádu vymykají. Náboženský systém tuto nesrovnalost řeší tím, že složené bytosti přidružuje k jednotlivým bohům jako jejich služebníky nebo je bohům podřizuje jakožto přemožené a podrobené nepřátele.⁹ Některé složené bytosti se staly emblémovými zvířaty určitých bohů. Např. *mušhuššu* („rozlícený had“), drak s hadím tělem, lvími tlapami a orlími pařáty, byl přidružen k podsvětním bohům Ninazuovi, Tišpakovi a Ningišzidovi, a nakonec se stal emblémovým zvířetem bohů Marduka a Nabúa. Některé složené bytosti se objevují také jako souhvězdí. V náboženské praxi sloužily sochy a figurky složených bytostí jako ochrana chrámů, paláců a domů před vlivem zla.

⁷ Články o různých typech mezopotámských nadpřirozených bytostí jsou shromážděny mj. ve sborníku L. VERDERAME (vyd.), *Demoni mesopotamici*, v: *Studi e Materiali di Storia delle Religioni* 77/2 (2011), str. 287–384.

⁸ Viz WIGGERMANN, *RIA* 8, str. 225.

⁹ Viz WIGGERMANN, *RIA* 8, str. 226n. V roli protibožských živlů, které jsou nakonec přemoženy a podrobeny, vystupují složené bytosti např. v mýtu Enúma eliš nebo v mýtu o Anzuovi.

Složené bytosti, někteří démoni a nižší božstva:

Ninšubur

Sedmero

Lugalirra
a Meslamtaea

bijící bůh

Usmú, Isimud

lamma

„džinové“

Lachmu

býčí muž

lvi muž

lvi démon

Látarak

Lamaštu

Pazúzu

ptačí muž

štíří muž

štíří muž

démon

apkallu

mořský mládenec
a mořská panna

Chuvava

okřídlení lvi a býci s lidskou hlavou

kentaur s tělem lva

nebeský býk

kentaur

gryf, kuribu

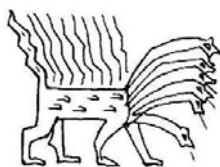
lvi drak

Asak

hadí drak, mušchuššu

sedmihlavý drak

Imdugud

kozoryba

lvi ryba

rohatý had, bašmu

(J. Black – A. Green – T. Rickards,
Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia, str. 64–65)

K nejdůležitějším složeným bytostem patří:¹⁰

- *anzû*, orel se lví hlavou
- *bašmu*, rohatý had
- *girtablullû*, „štíří muž“: lidské tělo, orlí křídla a pařáty, štíří ocas; jiný „štíří muž“ má lidské tělo s orlími pařáty místo nohou a se štířím ocasem
- *kaduhḫû*, *ûmu nā'iru* „řvoucí bouře“: lev s orlími křídly a pařáty
- *kulullû*, „rybí muž“
- *kurîbu*, gryf
- *kusarikku*, býčí muž: člověk s dvěma býčíma nohama
- *laḫmu*, „vlasatec“: člověk zobrazovaný se šesti loknami vlasů
- *mušmaḫḫu*, „vznešený had“: sedmihlavý had
- *mušḫuššu* „rozlícený had“: drak s hadím tělem, lvími tlapami a orlími pařáty
- *suḫurmāšu*, „kozoryba“: hlava, hrud' a přední nohy z kozy, zadní část těla a ocas z ryby
- *ugallu*, „velká bouře“: lidské tělo se lví hlavou a orlími pařáty
- *uridimmu*, „rozlícený lev“: lidské tělo se lví hlavou
- *urmaḫlullû*, „lví muž“: lví tělo se čtyřmi tlapami a lidskou hrudí a hlavou
- takzvaní „džinové“: lidské tělo se lvími tlapami nebo orlími pařáty a s velkými křídly

Ochranní duchové, dobří démoni

Byli uctíváni a zýváni jako ochránci života a nositelé dobrého osudu. Přimlouvali se u bohů a starali se o blaho člověka, rodiny, chrámu, města nebo země, jichž byli patrony. Byli znázorňováni buď v lidské podobě, nebo – zvláště v novoasyrské době – jako složené bytosti, přesněji jako velcí okřídlení býci s lidskou hlavou. Monumentální sochy takových ochránců se umísťovaly k palácovým nebo chrámovým branám a vchodům. V novoasyrských pramenech se nazývají *aladlammû* a *apsasû*.

Dva nejdůležitější ochranní duchové jsou *lamassu*¹¹ a *šēdu*. Akkadské slovo *lamassu* (sum. *la mma*) se překládá jako „životní síla“; je to ochranný duch (obvykle) ženského rodu, který zosobňuje životní sílu,

¹⁰ Podrobnější popisy a znázornění složených bytostí podává GREEN, *RIA* 8, str. 246–264.

¹¹ K *lamassu* viz VOXVOG – HEIMPEL – KILMER, *RIA* 6, str. 446–453; SPYCKET, *RIA* 6, str. 453–455.

tělesné a duševní zdraví a tvořivost. *Šědu* (sum. a la d) je mužský ochranný duch, jenž se často vyskytuje v páru s *lamassu*. *Šědu* však může být i zlý démon (srv. hebr. *šēd*).

Zlí démoni

Jsou dětmi Nebes (tedy boha Anua) a Země (podsvětí), obyvateli stepi a pouště, kteří vycházejí z hrobů. Jsou spojováni s podsvětím a jeho králem, bohem Nergalem, a s duchy zemřelých. Na základě rozhodnutí bohů působí démoni neblahé situace a události jako nemoci, epidemie, úmrtí, ničivé bouře, písečné bouře, nálety kobylek. Podsvětní démoni nemají lidské city, nejedí, nepijí, nemají manželského partnera, neznají žádnou radost a potěšení lidského života; bez lítosti přinášejí jen zkázu a smrt.

„Ti, kteří jsou zplozeni Anuem, jsou synové zrození Podsvětím,
kteří měli zlou chůvu, sáli mléko od zlé kojně,
vstoupili do podsvětí, otevřeli vstup hrobu,
vyšli z brány, již zapadá (bůh slunce) Šamaš.“¹²

„To je Sedmero, to je Sedmero, to je Sedmero z hloubi Apsú,
to je Sedmero (démonů), kteří byli oděni insigniemi v nebi!
Vyrostli v komnatě v hlubině Apsú,
nejsou to muži ani ženy,
jsou to strašidla, jež kmitají sem tam,
nežení se, nemají děti,
neumějí zachránit ani se smilovat,
neslyší prosbu ani modlitbu.“¹³

Nejdůležitější démoni jsou krátce představeni v následujících odstavcích. Kromě nich se v mezopotámských textech vyskytuje i řada dalších. Může jít i o personifikované nemoci. Osobní rysy jednotlivých démonů nelze vždy přesně určit.

¹² Exorciční série Udu-g-ḫul-a-meš IV 1–6, v: GELLER, *Evil Demons*, str. 109n (text) a 203 (překlad).

¹³ Exorciční série Udu-g-ḫul-a-meš V 167–175, v: GELLER, *Evil Demons*, str. 125n (text) a 213 (překlad).

- *Sebettu*, Sedmero zlých démonů¹⁴:
 - á-sàg / *asakku*: jméno démona a rovněž choroby, jež je složeno ze sumerských slov á „paže, síla“ a sàg „udeřit, zasáhnout“. F. Wiggermann vykládá tento termín jako „poruchy“ ve smyslu chorob, které postihly člověka bez rozhodnutí bohů.¹⁵ V mýtu Lugal-e vystupuje Asag jako velmi mocná nadpřirozená bytost, protivník boha Ninurty.
 - nam-tar / *namtaru*: sum. nam-tar „rozhodnout o osudu“, personifikovaná sudba smrti. Namtar jakožto nižší božstvo je vezírem boha podsvětí Nergala.
 - udug / *utukku*: obecný termín, který se obvykle překládá jako „démon“. Sumerský výraz nenaznačuje, zda má pozitivní nebo negativní povahu; udug může být dobrý nebo zlý.
 - a-lá / *alû*: démon, který člověka pokryje (*katāmu*) a zcela jím otřeše (*saḥāpu*).
 - gidim / *eṭemmu*: duch zemřelého člověka, který po smrti sestoupil do podsvětí, ale protože není zaopatřován obětními dary, znovu vystupuje na zem a působí obtíže a duševní nemoci. Šlo zvláště o duchy lidí, kteří zemřeli násilnou a bolestivou smrtí nebo v důsledku neštěstí.¹⁶
 - gal₅-lá / *gallû*: jméno se někdy překládá jako „stráž, policista“. Jde o démona, který pronásleduje, chytí a odvádí svou oběť (v sumerské mytologii chytí démoni gal₅-lá boha Dumuziho a odvedou ho do podsvětí).
 - dingir ḫul / *ilu lemnu*: doslova „zlý bůh“
 - maškim / *rābišu*: „strážce, hlídač“, „správce“. Slovo *rābišu* označuje i dobré božstvo, ochranného ducha.
- *Lamaštu*:¹⁷ démonka, jež usmrcuje novorozence. Působí horečku, vytrhává novorozěmata z klínů jejich matek, kojí je jedovatým mlékem. Na amuletech je Lamaštu znázorňována se lví hlavou, oslíma ušima

¹⁴ Různé mezopotámské výčty Sedmera uvádějí někdy různé demony, proto je jich v našem výčtu uvedeno celkem osm.

¹⁵ WIGGERMANN, *RIA* 8, str. 224.

¹⁶ Srv. exorciční sérii Udug-ḫul-a-meš IV 82'–91', v: GELLER, *Evil Demons*, str. 113 (text) a 205 (překlad).

¹⁷ Viz WIGGERMANN, „Lamaštu, Daughter of Anu. A Profile“, v: Stol, *Birth in Babylonia and the Bible*, str. 217–252.

a orlími pařáty; v rukou drží hady a na prsních bradavkách jí visí pes a podsvinče. Pije lidskou krev a pojídá lidské maso. Její doprovod tvoří démoni zvaní *aḥḥāzu* („ten, který uchopuje“) a *labāṣu*, kteří způsobují nemoci.

- *lilû* (mužský démon), *lilītu*, *ardat lilī* (ženští démoni):¹⁸ jejich jména jsou odvozena ze sumerského *lil* „přelud, duch“. Jsou to démoni, kteří bloudí po stepi a v noci napadají člověka. *Ardat lilī* je ve dvojjazyčných, sumersko-akkadských zaklínáních popisována jako duch mladé ženy, která zemřela neprovdána a bezdětná a která nyní napadá živé muže, aby našla kompenzaci toho, co za života neměla. V moderní vědecké literatuře se démoni této skupiny někdy srovnávají s nočními demony *incubus* a *succubus*.
- *Pazūzu*:¹⁹ mužský démon prudkého větru a bouře, král démonů *lilû* a *lilītu*. Byl to zlý démon, avšak dokázal zahnat Lamaštu. Zachovaly se četné sošky Pazúzu: má děsivou tvář, čtyři křídla, štíří ocas, vztyčený úd a místo nohou orlí pařáty.

V mezopotámských textech se občas najdou známky uctívání některých zlých démonů. Např. *Asakku* měl vlastní svatyně, označované akkadským termínem *manzāzu*, „stanoviště“, nebo *šubtu*, „sídlo“, podstavec kultovního symbolu nebo sochy. Ve 2. tisíciletí př. Kr. se běžně vyskytují vlastní jména s teoforním prvkem *kūbu*, což je označení zbožštěného ducha mrtvého novorozence. V Babylónu měl *kūbu* vlastní kultovní místa.

Proti různým druhům zlých démonů je z Mezopotámie známo mnoho zaklínání. Dochovalo se nám i několik rozsáhlých textů exorcismů proti zlým duchům, z nichž nejznámější je série *Udug-ḥul-a-meš*, „Zlý démoni“.²⁰

Duchové zemřelých

gidim /*eṭemmu*; *kūbu*: viz výše oddíl o zlých duchách.

¹⁸ K těmto démonům viz W. FARBER – E. PORADA, *RIA* 7, str. 23–25.

¹⁹ Viz N. P. HEESSEL, *Pazuzu. Archäologische und philologische Studien zu einem alt-orientalischen Dämon* (AMD 4), Leiden 2002.

²⁰ M. J. GELLER, *Evil Demons. Canonical Utukkū Lemnūtu Incantations* (SAACT 5), Helsinki 2007; viz níže, str. 159.

Zbožštěné lidské bytosti

Podle mezopotámské literární a historické tradice mohli i králové dosáhnout postavení nižších božstev. Nejlepším příkladem z mezopotámské náboženské literatury je Gilgameš, jenž byl snad historickým sumerským panovníkem raně dynastické éry. V eposu o Gilgamešovi je popisován jako nadlidská bytost, „ze dvou třetin bůh, z jedné třetiny člověk“ (Gilgameš I 48), a v náboženských textech vystupuje jako jeden z podsvětních bohů.

Z 3. tisíciletí př. Kr. jsou známy i historické příklady zbožštění králů ještě za jejich života: vedle staroakkadského krále Narám-Sína (2254–2218) lze uvést krále Třetí dynastie urské (2112–2004), kteří psali svá jména s determinativem dingir, měli chrámy ke své vlastní účtě a zaujíмали pozici milostného partnera bohyně Inanny.²¹ Božský charakter dodával králi určitou transcendenci ve vztahu k jeho poddaným a propůjčoval mu postavení nižšího božského ochránce vlastní země.²²

1.3 Osobní bůh

Od poloviny 3. tisíciletí je doložena představa o osobním bohu. V mezopotámských textech je osobní bůh označován jako „můj (jeho, náš atd.) bůh“, „bůh u mé (jeho atd.) hlavy“, „bůh, můj (jeho atd.) stvořitel“, „můj (jeho atd.) otec / moje (jeho atd.) matka“, „ochránce zdraví a života“. Jde o boha, velkého nebo nižšího, který je ve zvláštním, úzkém a trvalém vztahu s jednotlivcem a který v ideálním případě člověka doprovází od narození až do smrti. Průběh a zdar života závisí ve všem na osobním bohu. Člověk může mít jednoho osobního boha, ale často se zmiňují dva, bůh a bohyně.

Vztah mezi člověkem a jeho osobním bohem odhaluje mnoho osobních jmen, např. „Kdo je jako můj bůh?“, „Jeho bůh je Sín“, „Služebník

²¹ K otázce zbožštění králů viz články v N. BRISCH (vyd.), *Religion and Power. Divine Kingship in the Ancient World and Beyond* (OIS 4), Chicago 2008. Ještě ve starobabylónské době naznačují osobní jména, že králi byla připisována povaha božstva: „Můj bůh je Chammurapi“, „Náš bůh je Ammi-saduqa“, „Náš bůh je Ammi-ditana“, viz KLENGEL, *JCS* 28 (1976), str. 158n. I babylónský král Chammurapi si v prologu svého zákoníku, sl. iii 16, říká *ilu šarrī*, „bůh mezi králi“.

²² Srv. LEICK, *Sex and Eroticism in Mesopotamian Literature*, str. 104n; POSTGATE, *CANE*, str. 401.

svého boha“, „Člověk svého boha“, „Stvořil ho jeho bůh“, „Můj bůh se nade mnou smiloval“, „Můj otec je ochránce“. Osobní bůh je nahlížen jako stvořitel (*bānū*) svého chráněnce, zatímco člověk je synem (*māru*) svého boha. Dobrý vztah s osobním bohem je předpokladem šťastného života.

„Denně uctívej svého boha.

Obětní dým má být provázen obětním darem a modlitbou.

Přines svému bohu dobrovolný dar, to náleží božstvu.

Daruješ-li mu jen zrnko modlitby, prosby a pokorné úklony,

vynes ti to velký zisk; bude se ti s tvým bohem dařit nadmíru dobře.“²³

Vzhledem k člověku plní osobní bůh tři navzájem propojené funkce:

Ručitel šťastného života

„Bůh člověka je pastýřem, který pro člověka stále vyhledává pastvu.“²⁴

Dobrý a šťastný život je darem osobního boha: zdraví, životní síla, zdar, bohatství, štěstí a potomstvo pocházejí od božského ochránce, kterého člověk má, a bez něj jich nelze dosáhnout. Výraz „mít boha“ zahrnuje dosažení úspěchu a štěstí.

Závislost na osobním bohu neznamená pasivitu ze strany člověka. Člověk musí vynaložit veškeré úsilí, protože bez jeho aktivního přístupu se o něj bůh nebude starat:

„Snažíš-li se, tvůj bůh je tvůj; nesnažíš-li se, tvůj bůh není tvůj.“²⁵

Ochránce před veškerým zlem

Bez ochrany osobního boha je člověk vystaven útokům démonů a lidským čárům. Jestliže se osobní bůh rozhněvá a člověka opustí, ten ztratí dary, jež mu boží ochrana poskytuje: zdraví, úspěch, společenské postavení, finanční a materiální zajištění atd. Démonické síly pak mohou člověku přivodit nemoci, neštěstí, nepřátelství druhých lidí, začarování, ztrátu peněz

²³ „Moudré rady“, ř. 135–141, v: LAMBERT, *Babylonian Wisdom Literature*, str. 104n. Český překlad: PROSECKÝ, *Prameny moudrosti*, str. 85.

²⁴ Exorciční série Udu-g-ġul-a-meš V 20, v: GELLER, *Evil Demons*, str. 119 (text) a 209 (překlad).

²⁵ Mezopotámské přísloví, v: LAMBERT, *Babylonian Wisdom Literature*, str. 227, ř. 23–26.

a majetku, ztrátu sociálního statusu, psychické nemoci, odcizení vlastní rodiny, smrt příbuzných i člověka samého.

Klíčovou součástí osobního náboženství je proto péče o osobního boha, a pokud je to nutné, i úsilí usmířit si ho modlitbami a pomocí přímlov jiných bohů. Smíření bylo nutné zejména v případě, kdy nepříznivé věštebné znamení ohlásilo nějaké nadcházející neštěstí nebo kdy se již dostavily negativní příznaky a události, ukazující na nepřítomnost osobního boha. Jestliže se osobní bůh rozhněval, sám na svého chráněnce sesílal neštěstí a odpíral mu svou ochranu. V mnoha modlitbách nacházíme prosbu k (velkému) bohu, aby usmířil osobního boha s jeho chráněncem.

„Na váš příkaz, Eo, Šamaši a Asalluchi, (...) rozhněvaný bůh a rozhněvaná bohyně, kteří se na mě rozhněvali a seslali mi zlá znamení a předzvěsti a děsivé sny, jež se mi stále zdají – mé sny jsou opravdu velmi temné a znamení, která se mě týkají, velmi špatná: na váš příkaz, velcí bohové, ať se dnes se mnou usmíří rozhněvaný bůh, rozhněvaná bohyně!“²⁶

Boží hněv byl snadno vnímán jako důsledek lidského hříchu. Tím mohlo být jakékoli vědomé či nevědomé přestoupení boží vůle: stačilo se dotknout něčeho nečistého, zanedbat nějaký detail v uctívání bohů nebo udělat něco, co se bohu nelíbilo, i když člověk neměl žádný zlý úmysl. Boží hněv a trest vyvolávaly samozřejmě i závažnější a úmyslné hříchy a nedostatky. Druhá tabulka rituálu *Šurpu*, z níž jako příklad uvádíme několik řádků, přináší dlouhý seznam nejružnějších provinění:

„Kdo se dopustil něčeho, co se z ustanovení jeho boha a jeho bohyně nesmí:
místo ‚ano‘ řekl ‚ne‘, místo ‚ne‘ řekl ‚ano‘;
odloučil otce od syna, odloučil syna od otce,
odloučil matku od dcery, odloučil dceru od matky;
nepropustil zadrženého, neosvobodil spoutaného;
nerozpoznal hřích proti bohu,
nerozpoznal přestoupení proti bohyni,
dotíral na boha, pohrdal bohyní;
pohrdal otcem a matkou, ponížil starší sestru;

²⁶ Z rituálu proti neblahým věštebným znamením, v: MAUL, *Zukunftsbewältigung*, str. 251 (text) a 230 (překlad), ř. 30–35.

stanovil mez (pozemku) nespravedlivě, nestanovil mez spravedlivě,
vešel neoprávněně do domu svého bližního,
přiblížil se k manželce svého bližního,
prolil krev svého bližního,
oblékl/odnesl šaty svého bližního;
v srdci i ústy (bohu) něco slíbil, ale nedal;
během okuřování vynechal jméno svého boha;
rozhněval proti sobě svého boha, svou bohyni,
když se ve shromáždění postavil a mluvil lživě.“²⁷

Přímluvce za člověka u velkých bohů

„Kéž Enmetenův bůh Šul-utul do nejvzdálenějších dní stojí před bohem Ninsirsuem a bohyní Nanše (s přímluvou) za Enmetenův život!“²⁸

I když mluvíme o „osobním“ bohu, je třeba mít na paměti, že vztah člověka k jakémukoli bohu byl vztahem úcty a bázně, nikoli přátelství.²⁹ V mentalitě starého Orientu nelze hledat osobní blízkost mezi člověkem a bohem, která je v Novém zákoně možná díky Božímu vtělení. Mezopotámští bohové, i pokud jsou k člověku vlídní, zůstávají vždy pány a vládci, s nimiž člověka nemůže pojit osobní přátelství v moderním slova smyslu. Podle mezopotámské antropologie není člověk stvořený jako jejich obraz, nýbrž jako jejich otrok. Trvalý odstup a nerovnost mezi člověkem a bohem se jasně ukazuje v odpovědi božské šenkýřky Šiduri Gilgamešovi:

²⁷ REINER, *Šurpu*, str. 13–15, ř. 5–6, 20–23, 29, 32–33, 36, 45, 47–50, 74–75 a 80–81.

²⁸ Z nápisu sumerského krále Entemeny, asi 2400 př. Kř., v: FRAYNE, *Pre-Sargonic Period*, str. 198n, sl. vi 1–8.

²⁹ Dochovala se starobabylónská literární skladba známá pod moderním titulem „Člověk a jeho bůh“, jež obsahuje náрек trpícího člověka k jeho bohu a útěšnou boží odpověď. Začíná slovy *eřlum ru-i-iš ana ilišu ibakki*, která se obvykle překládají „Jako příteli se člověk vyplakává svému bohu“. (Viz např. Foster v *COS I*, str. 485; odlišně von Soden v *TUAT III*, str. 136: „Pro svého přítele pláče člověk ke svému bohu.“) Slovo *ru-i-iš*, odvozované obvykle z akkadského *rū'u* „přítel“, lze však spíše spojit s hebrejským kořenem **r-w-* „křičet“ (viz MAYER, *Or* 64 [1985] 186) nebo s arabským **r-ġ-w* „bučet, řvát, ječet“. První verš by tedy znamenal: „S hlasitým křikem se člověk vyplakává svému bohu.“ Důvěrnější, „přátelská“ blízkost božstvu je výsadou příslušející pouze králi.

„Kdepak bloudíš, Gilgameši?
Život, který hledáš, nenalezneš!
Když bohové stvořili člověka,
přisoudili člověku smrt,
ale život si ponechali pro sebe!“³⁰

1.4 Henoteistické tendence

V několika modlitbách k Mardukovi, Nabúovi, Ninurtovi a Ištar, které se nám dochovaly v rukopisech z 1. tisíciletí př. Kr., se různí bozi objevují jako aspekty moci nebo dokonce části těla jediného boha, k němuž se modlitba obrací.

„Tvým božstvím je Sín, tvým královským majestátem Anu,
tvým panováním je Dagán, tvou královskou vládou je Enlil,
tvou přesilou je Adad, tvou bystrostí je moudrý Ea,
tvou dovedností je Nabú, který drží písařské rydlo;
tvým vojevůdcovstvím je Ninurta, tvou silou je Nergal,
tvým rozvažováním je Nuska, tvůj veliký vezír,
tvým soudcovským úřadem je Šamaš, jenž dává vzejít...
tvým úctyhodným jménem je Nejmodřejší z bohů, Marduk!

Tvá dravá střela je nelitostným lvem,
úctyhodný Pane, který drtíš nepřátele, který necháváš utichnout boj!
Po tvém boku, důvěryhodný a spravedlivý soudce bohů i bohyň, kráčejí Plejády;
tvou nesmírnou velikostí jsou Igičové, tvým vůdcovstvím(?) je válečnice Irninni.
Apsú je vašim umyvadlem, vaši kadidelnicí je Anuovo nebe,
širá zem je každému z vás piedestalem, panovníci!

Ten, kdo ... chrámové oběti ...
vdova vás zve darem mouky, boháč darem ovce.
Přispěchejte ke mně nad chléb a vodu darované těmi, kdo se vás bojí:
svým nezměnitelným výrokem zahlaďte vinu
vzniklou přestoupením toho, co jste zapověděli!

Ať mohu vyjevovat tvá veliká díla, zpívat tvoje chvály!“³¹

³⁰ GEORGE, *The Babylonian Gilgamesh Epic* I, str. 278n, sl. iii 1–5.

³¹ EBELING, *Die akkadische Gebetsserie „Handerhebung“*, str. 14n.

V citované modlitbě zaujímá Marduk vynikající postavení, nadřazené všem ostatním bohům, a váže na svou osobu veškerou božskou moc a majetát. Vypadá to, že text naznačuje určitý proces směřující k pohlcení celého panteonu osobou Marduka. Zároveň je však vidět, že ztotožnění jednotlivých bohů s Mardukem neruší mnohost božských postav. Henoteistické tendence, v několika textech skutečně patrné, v Mezopotámii nikdy nevylučují existenci ostatních bohů ani jejich božský status a většina písemných dokumentů nám představuje tradiční božský svět s mnoha božstvy. Starověká Mezopotámie zůstala až do konce klínopisné kultury polyteistická.

1.5 *me*: úřady, obřady, atributy božské vlády a bohopocty

Božská moc nad lidským světem nabývá konkrétní podoby v sumerských „*me*“. Sumerské slovo *me* se do akkadštiny překládá výrazem *paršu* nebo poakkadštěným sumerským termínem *mû*. Akkadské slovo *paršu* patří v první řadě do oblasti kultu a označuje „obřad“, „obřadní pravidlo“, „úřad“. Jeho význam však zahrnuje i konkrétní předměty jako „symboly“ nebo „insignie“. Obecněji může *paršu* znamenat „rozhodnutí“, „pravidlo“, „zvyk“.

V překladech do moderních jazyků se *me* (pl.) často překládají jako „božské moci“ nebo i jako „božská nařízení“, „normy“, „rituály“ nebo „obřady“.³² Sumerský pojem ovšem zůstává poněkud neurčitý a přesný význam slova je v konkrétním textu často nejistý.

Me jsou úřady, obřady a atributy vykonávání kultu a funkcí jednotlivých bohů. Rovněž královská vláda se počítá mezi *me*, protože je to posvátná instituce, která sestoupila z nebe. Božská moc a kult na jedné straně a krá-

³² Glosář ETCSL překládá *me* jako „essence“, elektronický *Pennsylvania Sumerian Dictionary* udává jako význam „being, divine properties enabling cosmic activity; office; (cultic) ordinance“. Interpretace *me* jako abstraktních principů stojících za konkrétními věcmi ve smyslu „essence“ nebo „bytí“ či analogicky k platónským idejím však neodpovídá konkrétnímu myšlení předfilozofických kultur starého Předního východu, které se všeobecně vyhýbá formulování obecných pravidel nebo principů. Zdá se mi proto vhodnější pojímat sumerská *me* konkrétněji, ve spojení s konkrétními božstvy, s jejich atributy a úřady, obřady a symboly jejich kultu.

lovství na straně druhé jsou spojovány se sumerskými me např. v sumerském hymnu na stvořitelskou bohyni Nintur:

„Když matka Nintur na trůnním stupni usedla na čistý stolec radosti, na stolec, z něhož vše stvořila ve velkém množství, tehdy byla pro boha Enlila vytvořena vznešená me, jež jsou ze zlata, sláva početného lidu: velekněžství (nam-en) a království (nam-lugal).“³³

Nejvyšším správcem me je bůh Enlil, pramen autority a moci. Právě on, méně často bůh Anu, přiděluje me jednotlivým bohům. Činí tak ve svém chrámu Ekur ve městě Nippur. Me se nepřidělují jen bohům, nýbrž i městům a jejich chrámům, jež jsou pozemskými rezidencemi těchto bohů a středisky jejich kultu. Umístění me ve městech a chrámech ukazuje na jejich civilizační a bohoslužebný charakter.

Nejen Enlil, ale i ostatní bohové mohou darovat me jinému bohu: např. Ninurta daruje me své matce Ninchursanze³⁴ nebo Suen dává me své dceři Inanně.³⁵ Početná me shromáždil bůh Enki a uložil je ve své podzemní rezidenci, v Apsú.

Me, jež jsou přidělena jednotlivým bohům, odpovídají vykonávání kompetencí nebo funkcí příslušných božstev (totéž platí i pro me království, udělená pozemskému králi). Nejvýraznějším příkladem je Inanna/Ištar, která podle mýtu „Inanna a Enki“ získá od svého otce Enkiho více než sto me: všechna souvisejí s Inanninou božskou vládou a jejím kultem (viz níže).

V mnoha textech se slovo me vyskytuje ve spojení s obřady (garza/paršu), ustanoveními/nákresy (giš-ḥur/ušurtu) a očištnými obřady (šu-luḥ/šuluḥḥu) a zjevně zde označují „kult“ nebo „obřad, rituál“, zvláště jde-li o provádění pravidelných obřadů: „Co měsíc o novoluní se za mne velkolepě konají veliká me, můj svátek pro boha Anua.“³⁶

Me ve smyslu „obřad“ neznamená vždy liturgii. Může označovat i předpis, jak se co má dělat. Když bohyně Inanna sestupuje do podsvětí, žádá ji vrátný, aby u každé podsvětí brány postupně odložila všechny své ozdoby a šaty. Na její námitky vždy po vykonání příkazu říká: „Mlč, Inanno;

³³ Nintur A, ř. 36–39, v: WILCKE, *Fs. Jacobsen*, str. 236n. ETCSL, č. 4.26.1.

³⁴ Lugal-e, ř. 410, v: van DIJK, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-GÁL II*, str. 116; ETCSL, č. 1.6.2.

³⁵ Šulgi X, ř. 45, v: KLEIN, *Three Šulgi Hymns*, str. 138n. ETCSL, č. 2.4.2.24.

³⁶ Gudeovy válce, ř. 264–265, v: EDZARD, *Gudea and His Dynasty*, str. 75, sl. x 17–18. ETCSL, č. 2.1.7.

bylo vykonáno podsvětní me. Nesmíš mluvit proti obřadům (ġarza) podsvětí!³⁷

Termín me se vyskytuje také ve spojení s fyzickými předměty, s boho-slужеbnými a královskými atributy a insigniemi, jak ukazuje mýtus „Inanna a Enki“ (viz níže). V některých textech se o nich mluví přímo jako o věcech, které lze uchopit, umístit do kouta³⁸ atd.

Zdá se ovšem, že me neoznačují vždy abstraktní pojem nebo konkrétní předmět. Některé texty zmiňují me, jež jsou nakreslena nebo vyryta, např. „byla nakreslena me cihel chrámu Ekur“³⁹ nebo „mé me bude řádně vyvedeno na tvém povrchu“ (jde o povrch kamene).⁴⁰

Podle J. Kleina může slovo me někdy označovat „jistý typ emblémů, totiž dvojrozměrné znázornění symbolů, jež byly namalovány nebo vyryty na praporecích nebo standartách a znázorňovaly příslušný abstraktní pojem.“⁴¹ Klein předpokládá, že tyto emblémy mohly být vystaveny v chrámech a užívány při liturgii. I některé mýty mluví o me, jež nosí bohyně Inanna a jež lze chápat jako emblémy se symboly: Inanna má „opasek se sedmi me“, „připíná si k boku sedm me“.⁴² Rovněž král je dekorován me, která jsou jmenována mezi královským rouchem a insigniemi:

„Enlil ti dal natrvalo vznešený knížecí trůn,
věčnou ozdobu království, položil pro tebe základ;
nechť Suen, jenž ti vsadil tiáru pevně na hlavu, (tě) nikdy nepřestane (korunovat)!
Enki tě ozdobil me královské vlády,
Inanna tě představila v knížecím rouchu!“⁴³

³⁷ Sestup Inanny do podsvětí, ř. 132–133 a paralely, v: SLADEK, *Inanna's Descent to the Netherworld*, str. 119 (text) a 163 (překlad). ETCSL, č. 1.4.1.

³⁸ Srv. např. modlitbu é-gul-la ki-bi me-na gi₄-gi₄-mu k bohu Ninurtovi, v: COHEN, *Sumerian Hymnology*, str. 70n, ř. 19–20: „Všechny jeho velká me naplňovala chrám; všechna jeho veliká me bývala shromážděna – (teď je v chrámě) odstranili z koutů!“

³⁹ Ur-Namma B, ř. 7, v: FLÜCKIGER-HAWKER, *Urnamma of Ur in Sumerian Literary Tradition*, str. 189. ETCSL, č. 2.4.1.2.

⁴⁰ Lugal-e, ř. 493; překlad podle SEMINARA, *La versione accadica del Lugal-e*, str. 170. ETCSL, č. 1.6.2.

⁴¹ KLEIN, *AoF* 24 (1997), str. 212.

⁴² Citace z: Inanna a Šukaletuda, ř. 118 (VOLK, *Inanna und Šukaletuda*, str. 104 [text] a 128 [překlad]; ETCSL, č. 1.3.3); Sestup Inanny do podsvětí, ř. 14 (SLADEK, *Inanna's Descent*, str. 104 [text] a 154 [překlad]; ETCSL, č. 1.4.1.); výše uvedený překlad podle KLEIN, *AoF* 24 (1997), str. 214.

Sumerský mýtus „Inanna a Enki“ obsahuje dlouhý seznam více než sto me, která vyjadřují různé prvky kultu a kompetenci Inanny/Ištar, bohyně tělesné lásky a války. Tento rozsáhlý soupis me jedné konkrétní bohyně, v mezopotámské literatuře výjimečný, nám může pomoci uchopit pojem me:

- úřady, vlastnosti a insignie spojené s nejvyššími funkcemi náboženského kultu a království: úřad kněží en a la gar, božství, úřad pastýře (tedy krále), království, tiára, trůn atd.
- různé typy kněžských úřadů; pravda/spravedlnost
- činnosti, úřady, osoby, atributy spojené s mytologií Inanny/Ištar a s její funkcí a kultem jakožto bohyně sexu: sestup do podsvětí, výstup z podsvětí; obřadníci Inannina kultu zvaní kur-gar-ra, saĝ-ur-saĝ; meč, dýka, různé účesy; emblém, toulec, sex, líbání, prostituce, krčma, svatyně, nu-gig („tabuizovaná osoba“, rovněž jeden z titulů Inanny), hudba atd.
- skutečnosti spojené s válkou: hrdinství, síla, nepřátelství, spravedlnost, plnění měst, nárek, buřičská země, pohybovat se (být utečencem?), sídlit atd.
- řemesla a dovednosti nutné k fungování chrámu: tesařství, písařské umění, kovářství, vědění atd.
- různé skutečnosti spojené zřejmě s Inanniným kultem a její osobou, bez přísného logického pořádku: nakupit žhavé uhlí, ovčinec, ticho, zapálit oheň, uhasit oheň, potomstvo, konflikt, vítězství, rada, zklidnění mysli, provádění obřadů (me), hudební nástroje užívané v kultu atd.

Všechna tato me získává Inanna od svého otce, když ho přemůže v pití. Zatímco je Enki opilý a spí, Inanna vezme me, naloží je na loď a odveze je z Enkiho sídla Eridu do svého města Uruku. V odpovědi na otázku, jak Inanna fyzicky dokázala převézt všechny tyto rozličné skutečnosti a jaké kultické pozadí je třeba za mýtem hledat, vyslovuje J. Klein úvahu, že i v tomto případě by snad mohlo jít o emblémy se symboly, které představovaly božské, královské a společenské instituce.⁴⁴

⁴³ Lipit-Ištar C, ř. 43–47, v: RÖMER, *Sumerische ‚Königshymnen‘ der Isin-Zeit*, str. 14n. ETCSL, č. 2.5.5.3.

⁴⁴ KLEIN, *AoF* 24 (1997), str. 215.

2. Hlavní mezopotámská božstva

V této kapitole stručně představíme nejdůležitější mezopotámské bohy. V 2.–1. tisíciletí náleželi všichni ke skupině „velkých bohů“ a s výjimkou Ašura byli uctíváni v celé Mezopotámii. Podle hierarchie prvních sedmi božstev (Anu – Enlil – Ea – Sín – Šamaš – Adad – Ištar) je uspořádán velký teologický seznam bohů „An = *Anum*“.¹

2.1 An/*Anu*

Sumerské slovo *an* znamená „nebe“ a *Anu* je poakkadštěnou formou sumerského jména. Seznam „An = *Anum*“ uvádí v akkadštině dvojí výklad sumerského boha An: jednak jako bytost mužskou (*Anu*), jednak ženskou (*Antu*). *Antu* je chápána jako Anuova manželka a ztotožněna s Uraš („země“) nebo Ki („země“). V mýtu „Povýšení Inanny“ je do role *Antu* povýšena bohyně Inanna/Ištar.

An je nejvyšší bůh sumerského a akkadského panteonu, vládce a zosobnění nebe. Jeho pozici odrážejí jeho tituly: „král všech zemí“, „král bohů“, „král Anunnaků“, „otec bohů“. Je rodičem bohů a božských bytostí a stvořitelem lidstva. V různých náboženských textech vystupuje jako otec:

¹ An = ^d*A-nu-um* je rozsáhlý seznam (o více než 2100 řádcích, z nichž každý obsahuje jedno božské jméno), který na prvních čtyřech tabulkách uspořádává božstva podle jejich příslušnosti k jednomu z velkých bohů: k Anuovi, Enlilovi, Eovi, Sinovi, Šamašovi, Adadovi a Ištar. Seznam je rozdělen na oddíly, které vždy začínají jmény dotyčného velkého boha a pokračují vypočítáváním jeho předků, potomků, příbuzných, členů jeho dvora, služebníků, bohů, s nimiž splynul v jednu postavu, atd. Nejpropracovanější, „kanonická“ verze tohoto seznamu vznikla pravděpodobně koncem 2. tisíciletí. Kritické vydání: R. L. LITKE, *A Reconstruction of the Assyro-Babylonian God-lists*, AN : ^d*A-nu-um* and AN : *Anu šá amēli*, New Haven 1998.